

POSTA ANNA

A DEBRECENI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM 17. SZÁZADI PROFESSZORAINAK NEOLATIN ÜDVÖZLŐKÖLTEMÉNYEI*

A kora újkori debreceni protestáns értelmiség műveltségébe és a tagok közötti kapcsolatrendszerbe kiváló betekintést nyújtanak a korabeli alkalmi költemények: pl. üdvözlőversek, lakodalmi köszöntőversek, halotti költemények. A 17. században Magyarországon és külföldön szép számmal jelentek meg olyan nyomtatványok, amelyek a debreceni értelmiség bizonyos tagjaihoz kapcsolódnak, s amelyeknek megszületését a Debreceni Református Kollégium professzorai is versben üdvözölték. A hazai megjelenésű köteteket többnyire magyar nyelvű, míg a külföldön kinyomtatott disputációkat latin nyelvű üdvözlőkölteményekkel kísérték a kollégiumi tanárok. Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy néhány neolatin üdvözlővers részletes filológiai elemzésével betekintést adjak a 17. századi debreceni professzorok műveltségébe és kapcsolatrendszerébe.

Kulcsszavak: neolatin költészet, Debreceni Református Kollégium, üdvözlő versek

THE NEOLATIN GREETING POEMS OF THE 17th CENTURY PROFESSORS OF THE CALVINIST COLLEGE OF DEBRECEN. Contemporary occasional poems provide an excellent insight into the literacy of the early modern protestant intellectuals in Debrecen and the relationship between members: for example greetings, wedding greetings and mortal poems. In the 17th century prints connected to certain members of the intellectuals of Debrecen appeared with a nice number in Hungary and abroad, which were also welcomed by the professors of the Calvinist College in Debrecen. Collegial teachers volumes published in Hungary mostly by Hungarian, while polemical treatises printed abroad by Latin greetings accompanied. In my study I undertake to provide insight into the literacy and relationship system of the professors in Debrecen in the 17th century with detailed philological analysis of some neolatin greetings.

Keywords: neolatin poetry, Calvinist College of Debrecen, greeting poems

I. Neolatin alkalmi költészet a késő humanizmus idején

A 16–17. századi neolatin költemények jelentős hányada az alkalmi műfajcsoportok körébe tartozik: *carmen gratulatoriumok* (üdvözlő-/köszöntőversek pl. egymás újonnan megjelenő munkáihoz vagy születésnap, fokozatszerzés alkalmából), *propempticonok* (egy-egy diák elutazásakor írott búcsúztatóversek pl. a peregrinálni indulókhöz vagy éppen a külföldről hazatérőkhöz), *apobaterionok* (a külföldről hazatérő diákok bú-

* Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.

csúversei), *hodoeporicumok* (az utazást megjelenítő elbeszélő költemények, útleírások), *epicediumok* (gyászversek), *epitaphiumok* (sírversek/-feliratok), *epithalamiumok* (lakodalmi köszöntőversek), *epinicumok* (győzelmi versek), *encomiumok* és *panegyricusok* (dicsérő-/dicsőítőversek pl. a patrónus dicsérete).¹

Ezekről az alkalmi költeményekről általánosságban elmondható, hogy nyelvileg és formailag sem voltak egységesek: a versek nagyobb részben latin, kisebb részben görög vagy héber nyelvűek, a közkeletű disztichonos és hexameteres műfajok (pl. epigramma, elégia, ekloga) mellett a különlegesebb metrumok (pl. szapphói, alkaioszi, aszklépiadészi strófa) használatára is találunk példát. A költemények színvonala és sikerültsége pedig az egyes korszakok költészetén belül nézve is erősen változó volt.

A *Delitiae*-sorozat kötetei a humanista neolatin költészet áttekintését adják országokra lebontva. A sorozat darabjaként Johann Philipp Pareus 1619-ben a magyarországi humanista költők műveit is megjelentette.² A legkiválóbb 15–16. századi neolatin költők (Janus Pannonius, Johannes Sommer, Thuri György, Filiczki János) munkáit, többek közt alkalmi költeményeit tartalmazza az antológia. Sommer, Thuri és Filiczki mellett jócskán akadtak még tehetséges alkalmi költők a 16–17. századi Magyarországon. Miként Németországban a nagyobb egyetemi központok (Wittenberg, Heidelberg, Marburg, Tübingen), úgy hazánkban a protestáns humanista iskolák (Debrecen, Sárospatak, Kolozsvár, Tolna) váltak a humanizmus és a neolatin költészet centrumaivá, tehát az itteni körökben találhatóunk rá a legszebb 16–17. századi reprezentatív alkalmi kiadványokra.³

II. Oktatás és költészet a Debreceni Református Kollégiumban

A debreceni kollégium 1538-ban került reformátori befolyás alá, hagyományosan ekkortól számítjuk az intézmény történetét. A kollégiumban német mintára (Strasbourg) háromszintes, egymásra épülő képzés (elemi osztály, gimnáziumi osztály, akadémiai/főis-

¹ Szabó András a wittenbergi *coetus* tagjaihoz köthető neolatin alkalmi költeményeket ezen műfajcsoportokba sorolva rendszerezi: SZABÓ András, *Coetus Ungaricus: A wittenbergi magyar diáktársaság 1555–1613* (Budapest: Balassi, 2017), 79–84.

² *Delitiae Poetarum Hungaricorum*, hrsg. Johann Philipp PAREUS (Frankfurt: Fischer, 1619).

³ A magyarországi neolatin alkalmi költészeiről bővebben lásd TARNAI Andor, „Lateinische Lyrik in Ungarn im 16–17. Jahrhundert”, *Alitt*, 16/1–2 (1984): 233–242; TARNAI Andor, „Latin Poetry in Hungary in the 16th and 17th Centuries”, *Hungarian Studies* 10/2 (1995): 279–289; TARNAI Andor, „A neolatin költészet és dráma alkonya Európában”, *ItK* 101/5–6 (1997): 457–469; SZABÓ András, „Thury György, a koszorús költő”, in SZABÓ András, *Respublica litteraria, Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok a késő humanizmus koráról* (Budapest: Balassi, 1999), 132–139; SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598)* (Debrecen: Hernád, 2004); MÓRÉ Tünde, *Ars peregrinandi: A 16. századi wittenbergi magyar peregrinusok neolatin búcsúztatóverseinek vizsgálata hazai és nemzetközi kontextusban*, doktori értekezés (Debreceni Egyetem BTK, 2015); BENCÉDY József, *Filiczki János élete és költészete*, é. n. (az MTA Irodalomtudományi Intézet Archívum, kéziratban maradt értekezés).

kolai tagozat) folyt. Az oktatás tartalmát pedig a *humanitas* eszméje (*studia humanitatis, septem artes liberales*) és a svájci reformáció tanai, a bibliai-teológiai ismeretek együttesen határozták meg egészen a 18. századi felvilágosodásig. A képzési modell kialakításában kulcsfontosságú szerepe volt Philipp Melanchthonnak, a keresztény humanizmus vezéralakjának és propagálójának.⁴

A 17. század elején a Debreceni Református Kollégium tanulóinak száma már közel ezer fő volt. Az akadémiai tagozat növendékeit kezdetben egy, majd 1626-tól kettő, 1660-tól pedig már három *professor/rector* tanította. Ezzel párhuzamosan a növendéktanítósg gyakorlata is élénken élt az intézményben, a fiatalabbakkal az ún. *praeceptorok/collaboratorok*, azaz a nagydiákok foglalkoztak. Ez utóbbi megszervezéséről és lebonyolításáról a diáktársaság, a wittenbergi *bursa* mintájára megalakuló *coetus* gondoskodott. A debreceni kollégium a kora újkorban sokrétű kapcsolatrendszerrel bírt: anyaiskola-ként országos szinten számos vidéki fiókiskolája volt, a 17. század elejétől folyamatosan a református erdélyi fejedelmek támogatását élvezte, továbbá kiterjedt nyugat-európai kapcsolatokkal is rendelkezett a jórészt Németországba és Németalföldre peregrináló diákjai révén.⁵

A kollégium szellemi életében mindenkor fontos szerep jutott az iskolai versírásnak és a poétikaoktatásnak. A poétikai osztály élére minden évben egy-egy tehetséges nagydiákot neveztek ki a professorok *praeceptor*nak. Az iskolai gyakorlat a latin nyelv használatát szorgalmazta a költészetben, de a fokozatosan erősödő magyar nyelvűség egyre jobban teret hódított magának. A magyar nyelvű kollégiumi alkalmi költészet a 18–19. században tett szert igazi jelentőségre. Ekkortájt a polgárság alkalmi versek iránti igénye a tetőfokára hágott: „A verselő diákok a XVIII. században elmaradhatatlan »kellékei« a temetéseknek, keresztelőknek, névnapoknak, lakodalmaknak, disznótoroknak. De szülnek alkalmi verset iskolai események (professorok köszöntése, vizsgák stb.) is.”⁶

A 16–17. században számos Debrecenhez és/vagy a debreceni kollégiumhoz kapcsolódó művelője volt a neolatin alkalmi költészetnek,⁷ azonban sajnálatosan ezek a

⁴ Melanchthon programadó orációiban (pl. 1518: *De corrigendis adulescentiae studiis*, 1523: *Encomion eloquentiae*) határozottan hirdette, hogy az antikvitás örökségével való foglalkozás, a klasszikus nyelvi műveltség (trivium) elősegíti a vallási tartalom helyes megértését és a hitről való kommunikációt.

⁵ A Debreceni Református Kollégium történetéről, képzési modelljéről és kapcsolatrendszeréről itt elmondottakat bővebben lásd Győri L. János, „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világotlító lámpása”: *A Debreceni Református Kollégium története* (Debrecen: Tiszántúli Református Egyházkerület, 2006), 49–52, 78–90.

⁶ *A Debreceni Református Kollégium története*, szerk. BARCZA József (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1988), 650. A kollégium irodalmi életéről, diákköltészetéről itt elmondottakat bővebben lásd Győri L. János, „A kollégium szerepe a magyar irodalom művelésében”, in Győri L. János, *A Debreceni Református Kollégium története*, 627–696; Győri L., „Egész Magyarországnak...”, 126–146.

⁷ Pl. Apáti M. Miklós, Bagosi Márton, Czeglédi Pál, Debreceni Ember Pál, Diószegi Kalmár Pál, Felvinczi Sándor, Gönczi István, Gyöngyösi Kiséri András, Hodászi Pap Lukács, Kállai Kopis János, Kecskeméti Selymes János, Keserői Dajka János, Komáromi A. János, id. és ifj. Köleséri Sámuel, Liszkai István, Pataki K. István, Szegedi Pastoris Dániel, Szőnyi Nagy István etc.

költők és verseik a hazai kutatásban a mai napig nem kaptak kellő figyelmet. Zsigmond Ferenc kollégium- és irodalomtörténeti monográfiájában a 18–19. század szépirodalom-fogalmának alárendelve vizsgálta a 16–17. század irodalmi termését, így háttérbe szorítva a korszak egyházi irodalmát és neolatin alkalmi költészetét. Szabadi István úttörő tanulmányában éppen ezekre a hiányosságokra hívja fel a figyelmet, hangsúlyozva, hogy: „szükség lenne végre a Kollégium kora újkori neolatin költészetének megfelelő összefüggésben való értékelésére, kontextuális vizsgálatára is [...] tekintetbe véve az imitáció és a kompiláció jelentőségét [...], így talán az ezen a téren meglévő identitás-zavarunk is orvosolható lenne.”⁸

A kora újkori debreceni neolatin verselők szinte kivétel nélkül a lelkészek, a kollégiumi tanárok és diákok, továbbá a művelt polgárok közül kerültek ki. Alkalmi jellegű verseik pedig többnyire rendkívüli eseményekhez (pl. egy-egy könyv megjelenése, esküvő, temetés) és kiemelkedő személyekhez, jórészt református közösségük tagjaihoz, barátaikhoz kapcsolódtak.⁹ A kollégiumi tanárok alkalmi költeményeit két fő műfajcsoportba lehet sorolni: halotti versek és üdvözlőköltemények.¹⁰ Jelen tanulmányban az utóbbi forráscsoporttal, a debreceni kollégiumi professzorok neolatin üdvözlőverseivel foglalkozom. Célom, hogy néhány általam kiválasztott üdvözlőköltemény részletes filológiai elemzésével betekintést adjak a 17. századi debreceni professzorok kapcsolatrendszerébe és műveltségébe.

III. A kollégiumi professzorok kapcsolatrendszere és a közösség reprezentációja

Az alkalmi műfajcsoportok egyik fő sajátossága, hogy az idetartozó versek általában betekintést adnak szerzőjük kapcsolatrendszerébe is. Néhány üdvözlés címadása személyes, közeli kapcsolatokról árulkodik. Például Kocsi Csergő János (prof. 1694–1711¹¹) köszöntőversének címében honfitársának (*popularis suus*) és peregrinustársának (*peregrinationis*

⁸ A kollégiumi neolatin költészeiről itt elmondottakat bővebben lásd SZABADI István, „Adalékok a Debreceni Református Kollégium koszorús költője, Kóródi Bedő Dániel értékeléséhez”, in *Világosító lámpás: Tanulmányok a 60 éves Győri L. János tiszteletére*, főszerk. FAZAKAS Gergely Tamás (Tiszántúli Református Egyházkerület, Debreceni Református Kollégium, 2018), 147–152 (az idézett szöveghely a 148. oldalon szerepel).

⁹ A debreceni kollégium kora újkori neolatin alkalmi költészetével csupán egy-két tanulmány foglalkozik részletesebben a hazai szakirodalomban: TÓTH Béla, „Latin nyelvű költészet Debrecenben a XVII. században”, *Studia Litteraria* 1979/17, 51–69; NÉMETH Béla, „Adalékok két debreceni latin költő, Csorba István és Kóródi Bedő Dániel értékeléséhez”, in *Könyv és könyvtár XV.* (Debrecen, 1987 [1989]), 129–138.

¹⁰ A halotti versekről lásd POSTA Anna, „A Debreceni Református Kollégium 17. századi professzorainak neolatin halotti költeményei”, *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, MMXIX vol. X. nr. 1., 21–32.

¹¹ A kollégiumi professzorok első említésekor zárójelben közlöm a működési idejüket. Az adatok forrása: RÁCZ István, *Debreceni deákok, forrásgyűjtemény* (Debrecen, 1997), 53–57 (*A Kollégium professzorainak névsora 1549–1850 között*).

*Achates*¹²) nevezi a költemény címzettjét, Gyöngyösi Istvánt.¹³ Mártonfalvi Tóth György (prof. 1660–1681) pedig üdvözlőkölteményének címében Szilágyi Tönkö Mártont (prof. 1670–1695), a vers címzettjét kollégájaként (*collega*) és komájaként (*compater*¹⁴) szólítja meg.¹⁵

Több esetben a címadás és/vagy a versszöveg nem igazít el a kapcsolódási pontot illetően, ilyenkor az életrajzi lexikonokat kell segítségül hívni. Tornai Pap Gáspár (prof. 1630–1632) üdvözlőverset írt Kecskeméti Nagy István teológiai disputációjához.¹⁶ A Zoványi-lexikon adatközléséből tudjuk, hogy Tornai és Kecskeméti 1626-ban egyszerre tanultak a leideni egyetemen, tehát peregrinustársak voltak. Egy távolabbi kapcsolódásra mutat rá Tornai Pap István (prof. 1633–1635) Johannes Wollebiushoz szóló költeménye. Wollebius, svájci protestáns teológus munkáját 1634-ben nyomtatták ki Debrecenben.¹⁷ Tornai ekkor a debreceni kollégium tanáráként működött. A versírás apropója, a két személy közötti kapcsolódási pont elsősorban a mű kiadásának helye lehetett.

A közösség összefogott reprezentációjára is alkalmat nyújtanak ezek az üdvözlőköltemények. Menyői Tolvaj Ferenc számtanának 1675-ös debreceni megjelenésekor a debreceni kollégium tagjai, köztük az ekkor még *seniori* tisztséget viselő Kocsi Csergő János versekkel üdvözlik a szerzőt és a mű megszületését, a bevezető cím (*Következnek az Debr. fényes Scholának, egynehány tudos, lakosinak jó akarattal lött versei, Rhythmusi*) is erről tanúskodik.¹⁸ Fabricius Györgynek a három sátoros ünnepről szóló prédikációgyűjteményét 1611-ben nyomtatták ki Kassán. Fabricius 1609-ben került Kassára

¹² Achates Aeneas barátja volt. Kocsi Csergő János és Gyöngyösi István 1676-ban egyszerre peregrináltak Zürichbe. Az adatok forrása: ZOVÁNYI Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, 3. jav. és bőv. kiad., szerk. Dr. LADÁNYI Sándor (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977).

¹³ GYÖNGYÖSI István, *Disputationis theologicae, pars prior, de clavibus regni Dei, Apostolis traditis* (Zürich, 1676), D2v [RMK III. 2797, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára példányát használtam: S976/o].

¹⁴ A *compater* ('koma') szó itt minden bizonnyal átvitt értelemben, jó barátként értendő, nem pedig a hagyományos keresztapa jelentésben. Az életrajzi lexikonok alapján nincs adat arra, hogy Mártonfalvi és Szilágyi között bármiféle rokoni kapcsolat lett volna.

¹⁵ SZILÁGYI TÖNKÖ Márton, *Philosophia ad usum scholarum praesetim Debreceniae* (Heidelberg: Samuel Ammonius, 1678), 11r [RMK III. 2899, az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam].

¹⁶ KECSKEMÉTI NAGY István, *Disputatio theologica de sacramentis in genere* (Leiden: Ex officina Bonaventurae & Abrahami Elzevir, 1628), C1v [RMK III. 1424, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára példányát használtam: SS36/i,k].

¹⁷ JOHANNES WOLLEBIUS, *Christianae theologicae compendium* (Debrecen: Melchior Fodorik, 1634), () (4r [RMK II. 484, az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam]).

¹⁸ MENYŐI TOLVAJ Ferenc, *Az Arithmetikának, avagy az számlálásnak öt speciesinek rövid magyar regulákban foglaltatott mestersége* c. munkájához (Debrecen: Georgius Karancsi, 1675), A5v [RMK I. 1175, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtára példányát használtam: VI. 1058]. A magyar nyelvű versek szerzői: Almási Mihály, Gyöngyösi S. István, Kecskeméti S. János, Szelei P. György.

német elsőpapak, Alvinczi Péter (prof. 1601–1603) pedig már 1606-tól Kassán tartózkodott szintén elsőpapi tisztségben. Alvinczi üdvözlőversét Georgius Fabricius baráti társaságának tagjaként (*In Trigam Concionum... Georgii Fabricii... amicorum*) küldi a kötet mellé.¹⁹ Mártonfalvi Tóth György teológiai magyarázatához két üdvözlővers járul. Az egyik költeményben Szilágyi Tönkő Márton – aki maga is Romániában, Szilágyborzason született – Erdély, az erdélyi nép örök büszkeségének, díszének („*Tu Transylvanicae decus indelebile gentis*”²⁰) nevezi Mártonfalvit, így kifejezésre juttatva a honiak elismerését a szerző teljesítménye iránt.

Az üdvözlőversék címzettje (ez alatt az üdvözlőkölteménnyel kísért bennfoglaló kötet szerzőjét értem) nem mindig esik egybe a vers megszólítottjával (azazhogy a lírai beszélő ténylegesen kihez intézi szavait),²¹ így a költeményekből kirajzolódó perszonális kapcsolatok szempontjából fontos lehet a vers-beszédhelyzetek megfigyelése is. A disputációk esetében például felmerül a kérdés, hogy az üdvözlőköltemény szerzője a respondenshez (a szöveget előadó diák) vagy az auktorhoz (a szöveg szerzője, legtöbbször a professzor) szól-e. Az általam elemzett versekben a lírai beszélő minden esetben a respondenshez intézi szavait. Egy vitairat esetében a respondens és az auktor személye megegyezik, a címadásba burkolt beszédhelyzet-megjelölés is ezt mutatja: *ad Praestantissimum & Doctissimum Dominum Auctorem & Respondentem*.²² Medgyesi Pál (prof. 1631–1634) pedig a Geleji Katona István prédikációihoz járuló kísérőkölteményét I. Rákóczi György erdélyi fejedelemnek ajánlja (*Celsissimo Transsylvan... Principi*).²³ 1640-ben, a Geleji Katona-mű megjelenésekor Medgyesi a fejedelem egyik udvari papja volt, ráadásul a kötet kinyomtatásának költségeiről is Rákóczi gondoskodott, nyilván ezek a tényezők magyarázzák a dedikációs gesztust.

¹⁹ FABRICIUS György, *Festa festorum (Nativitatis Christi, Paschatis, Pentecostes)*... (Kassa: Johannes Fischer, 1611),)(4r [RMK II. 339, az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam].

²⁰ MÁRTONFALVI TÓTH György, *Exegesis libri primi medullae amesianae* (Debrecen: Georgius Karancsi, 1670), (o)8r [RMK II. 1230, az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam].

²¹ Pl. Tornai Pap István üdvözlőversének címében és magában a versszövegben is Johannes Wollebius munkájának leendő olvasóját szólítja meg (*Carmina in honorem Authoris ad Lectorem, „Ergo precor monumenta capesse, piissime Lector, / Vollebii, summa sedulitate legens”*) WOLLEBIUS, *Christianae theologiae...*)(4r.

²² GYÖNGYÖSI, *Disputationis theologiae...*, D2v.

²³ GELEJI KATONA István, *Praeconii evangelici tomus secundus* (Gyulafehérvár: Illustrissimi Transsylvan. Principis, Domini Georgii Rakoci, & c. Typis et impensis, 1640), C1r [RMK II. 552, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár példányát használtam: RMK 232].

IV. A kollégiumi professzorok nyelvi-poétikai műveltsége

METRUM ÉS MŰFAJ. A kollégiumi tanárok üdvözlőkölteményei jórészt disztichonban és hexameterben íródtak, Medgyesi Pál huszonnégy soros alkotása viszont hat alkaioszi strófából épül fel.

Aeterne faxis quaesumus, o Pater,
 – – U – – – U U – U –
 Nostr[a haec] perennet prosperitas; fave
 – – U – – – U U – U –
 Coeptis: nec hoc potu salubri,
 – – U – U – U – –
 Paneque destituamur unquam.²⁴
 – U U – UU – U – U

A verscímek pedig néhány esetben a műfajt is konkretizálják: *carmen*, *carmen gratulatorium*, *epigramma*.²⁵

TEMATIKA ÉS FUNKCIÓ. Az üdvözlőversek tematikája érthető módon a bennfoglaló kötetek (amelyhez a kísérővers járul) tematikájával van összefüggésben. Az általam elemzett költemények a következő témaköröket érintik: az apostolok kulcsai, megigazulás – üdvözülés, katolicizmus, szentségek, virtus, számtan, sátoros ünnepek, egyházfegyelem. Szentgyörgyi Nagy Bálint (prof. 1614–1617) tizenennyolc soros üdvözlőverse szinte egészében azt a témát fejtegeti, amelyről a bennfoglaló nyomtatvány, azaz Czeglédi Szabó Pál disputációja is szól: a bűn okát. A költő versében Kálvint emlegeti, és érezhetően a kálvini gondolatvilágból merít, amikor megfogalmazza álláspontját, miszerint: a legfőbb jó és a bűn eredete egyaránt az emberi természet: „*Authorem culpae, PRIMAM, mens impia finxit/NATURAM, summi principiumque boni.*”²⁶ Kálvin az *Institutió*ban (1. fejezet, *A törvényről*) azt vallja, hogy a bűn oka a megromlott és elvetemült természet fonáksága, hiszen a bűnbeesés következtében szívünk minden rosszra hajlandó és gonosz kívánságokkal teljes lett.²⁷

Az üdvözlőversek hagyományos dicsérő, magasztaló, ajánló funkcióit kiválóan betöltik ezek a versek, de arra is van példa, hogy egy-egy költeményből életrajzi informá-

²⁴ GELEJI KATONA, *Praeconii evangelici...*, C1v.

²⁵ [*C*]armen: WOLLEBIUS, *Christianae theologiae...*,)0(4r; *carmen gratulatorium*: GYÖNGYÖSI, *Disputationis theologiae...*, D2v; *epigramma*: FABRICIUS, *Festa festorum...*):(4r.

²⁶ CZEGLÉDI SZABÓ PÁL, *Theses theologiae de causa efficiente peccati* (Heidelberg: Johan. Lancellot, 1613), A6v [RMK III. 1123, az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam].

²⁷ KÁLVIN JÁNOS, *A keresztyén vallás alapvonalai (Institutio religionis christianae)*, az 1536-os első latin kiadás után ford. NAGY KÁROLY, ny. r. tanár (Budapest: Magyar Protestáns Irodalmi Társaság, 1903), interneten elérhető: leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/inst/KISINST1.HTM (2019. június 5.).

ciókról vagy aktuális történelmi eseményekről értesülünk. Szilágyi Tönkö Márton verse Mártonfalvi *Exegesis*éhez felettébb informatív ebből a szempontból. A költeményből a következőket tudhatjuk meg: Várad eleste után, a török pusztításai közben Debrecen adott otthont Mártonfalvinak, aki Amesius *Medullájával* boldogítja a tanuló ifúságot, ezzel gátat emelve Socinus (Fausto Sozzini, tévтанító) és a pápa ártalmas tanai ellen.²⁸

SZERKEZET ÉS INTERTEXTUALITÁS. Az üdvözlőversek hagyományos szerkezeti felépítésére kitűnő példa Komáromi Csipkés György költeménye, amelyet Mártonfalvi Tóth György szövegkiadásához (Petrus Ramus dialektikája) írt. A tíz soros vers első négy sorában a lírai én E/3. személyben általánosságban beszél arról, hogy aki halandó léteire halhatatlan dologra tör, annak neve és tisztelete élete múltán is fennmarad. Majd a következő négy sorban ezt az általános jellegű kijelentést magára Mártonfalvira és annak szövegkiadói munkásságára vonatkoztatja a lírai beszélő, E/2. személyben beszél Mártonfalvihoz és dicséri törekvését. A vers utolsó két sorában a szerzőnek és munkájának egyaránt halhatatlanságot kíván a költő.²⁹ Erre a szerkezeti sémára több üdvözlő-költemény is ráilleszthető.

A különlegesebb szerkesztési megoldásokra is találunk egy-egy példát az elemzett üdvözlőversek között. Kocsi Csergő János költeményében, amelyet Gyöngyösi István – Isten királyságának az apostolokra bízott kulcsairól szóló – disputációjához írt, egy intertextuális utalásra lehetünk figyelmesek. A költemény 1–2. sora tartalmi parafrázis formájában, a 3–4. sor pedig kurzivált szó szerinti idézettel („*Hic gladius Pauli nos nunc defendat ab hoste, / Quandoquidem clavis nil iuvat ista Petri*”³⁰) utal egy II. Gyula pápáról szóló epigrammára.

Az idézett epigramma (*De Julio II.*) Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum* című munkájában szerepel.³¹ A költemény szerint éppen a gallok elleni háborúra készült Gyula pápa, amikor Rómából kifelé menet Szent Péter kulcsait beledobta a Tiberis folyóba, majd kirántotta kardját, s ekkor hangzott el az a mondat, amelyet Kocsi Csergő is átemelt üdvözlőversébe: „Most Pálnak e kardja védjen meg minket az

²⁸ „Noxia Vardani contra molimina Passae, / Dum cives, dulcesq, fores, defendere temtat / Debrecen, egregiae virtutis commoda Sedes: / Dumq minabundis Leo Turcic’ intonat armis, / Cretenses populando lares terrore supremo... / Luce beas, & veste nova Vir magne medullam / Amesii, pubique Sacrae lepido ore propinas. / Sic sic, infausti commenta superba Socini, / Clementisque Papae conclusa nociva fastiscent.” MÁRTONFALVI TÓTH, *Exegesis...*, (o)8r; TÓTH, *i. m.*, 59.

²⁹ „Est quia, mortalís, non immortale quod optat. / Hinc ubi vita cadit, nomen honosq cadit. / Sed quia mortalís, non est mortale quod aptat, / Vita cadat quamvis, nomen honosque manet. / Optasti quod tu Clarissime Compater, illud / Non mortale fuit, funere quod nec abit.” MÁRTONFALVI TÓTH György, *Petri Rami dialecticae libri duo* (Debrecen: Georgius Karancsi, 1664), (:)5v [RMK II. 1031, az Országos Széchényi Könyvtár példányát használtam]; TÓTH, *i. m.*, 58.

³⁰ GYÖNGYÖSI, *Disputationis theologicae...*, D2v.

³¹ SZEGEDI ISTVÁN, *Speculum pontificum Romanorum...*, h. n., 1586, H8r–v, interneten elérhető: https://books.google.hu/books?id=-8VTAAAAcAAJ&dq=speculum+pontificum+romanorum&hl=hu&source=gbs_navlinks_s (2019. június 5., az Osztrák Nemzeti Könyvtár digitalizált példánya).

ellenségtől, mert Péter híres kulcsa semmit sem segít.” (Saját fordítás: P. A.) A szakirodalom³² szerint Szegedi Kis István művének 1586-os második kiadása jelentős mértékben eltér az első 1584-es kiadástól. Nicolaus Höniger, a második kiadás kezdeményezője sok kiegészítő elemmel bővítette Szegedi eredeti művét:

„Verses betétek sokaságát építette be, amelyek jelentős része korábbi, vagy a közelmúlt reneszánsz költőinek heves pápabírálatai, pasquillusok, polemikus dialógusok, nagyobb részük egy ugyancsak baseli – 1553-as – kiadású neolatin antológiából származik: *Sylva carminum in nostri temporis corruptelas, praesertim religionis... ex diversis autoribus collecta*. A neves szerzőgárda Janus Pannoniustól Conrad Celtisen át Ulrich von Huttenig terjed.”³³

Például az 1592-es harmadik kiadásban szerepel Erasmus 1513-ban, II. Gyula pápa halála után írott nevezetes, csúfondárosan kíméletlen pápabírálatának (*Julius exclusus e coelis*, A mennyekből kizárt Gyula) teljes szövege is.

FIGURÁK ÉS ANTIKIZÁLÁS. Költőink bátran élnek a különféle retorikai-stilisztikai eszközök használatával. Kismarjai Veszelin Pálnak (prof. 1627) a Besenyei F. Mihály disputációjához írott költeményében találunk példát a hasonlatra, a szótőismétlésre (*figura etymologica*) és a halmozásra egyaránt. A lírai beszélő hosszasan ecseteli, hogy az istenfélők nem hálnak örök halált, rájuk hosszú és boldog élet vár. A kegyesek boldogságukban ragyogni fognak, mint az ég fényes csillagai, mint a tűz, és olyanok lesznek, mint a viruló fa. Az örökkévalóság lesz a jutalmuk, Isten lesz az ő oltalmuk, várjuk, fényük, díszük és ékességük.³⁴ Tornai Pap Gáspár a Vargyasi Daniel Jánoshoz szóló versében előbb az *ast* kötőszóval nyomatékosítja a következő ellentétet: A férfiút híressé tehetik a neves ősök, a származás, a család, a vagyon. De ha e férfiúknak az ezektől ragyogó virtus összekapcsolódik Pallasszal, azaz a műveltséggel, abból még nagyobb hírnév születhet. Az 5–6. sorban a lírai beszélő ez utóbbi tulajdonságokat (virtus, műveltség) magára Vargyasira vonatkoztatja, majd költői kérdésekkel hangsúlyozza a *respondens* ebből adódó szerencséjét és hírnevét: „Ki ne bámulhatna el rajtad, az ily erényektől szerencsésen? Mely együgyű tagadhatná már hírnevedet?”³⁵ (Saját fordítás: P. A.)

³² IMRE Mihály, „Arbor Haereseon. A wittenbergi történetzsemlélet ikonográfiai ábrázolása Szegedi Kis István *Speculum pontificum Romanorum* című művének 1592-es kiadásában”, in IMRE Mihály, *Az isteni és emberi szó párbeszéde. Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról* (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012), 173–194.

³³ IMRE, „Arbor Haereseon...”, 174.

³⁴ „...tutilus fulgebit ut ignis, / Laetitiaequae fruens luce beatus erit. / Nec moriens morietur, & efflorescet ut arbor, / Et fulgebit ut sidera clara poli. / Aeternum gaudebit, erit Deus illius alium / Praesidium, turris, lux, honor atque decus.” (Kiemelés tőlem: P. A.) BESENYEI F. Mihály, *Disputatio theologica de gratuita justificatione nostri coram Deo* (Brema: Villerianis Typis, 1625), D1v [RMK III. 1372, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár példányát használtam: RMK 1498].

³⁵ „His te felicem, quis non miretur? inersque / Nobile quis nomen jam neget esse tuum?” VARGYASI DANIEL János, *Disputatio philosophica de fortitudine* (Leiden: Joannes Wourdanus, 1630), B3r [RMK

Komáromi Csipkés György a Mártonfalvi Ramus-szövegkiadásához írott versében szó szerinti és variációs szóismétlésekkel (*optat, optasti, optes, aptat, aptasti, aptas, mortalis, mortale, immortale, mortem, cadit, cadat, abit*) nyomatékosítja megállapítását, miszerint a halhatatlan dologra törekvő halandó neve és tisztelete élete múltán is fennmarad.³⁶ Tornai Pap István a Wollebius tiszteletére írott költemény előkészítő részében a párhuzamos szerkezetű mondatok (*Felix qui...*) egymásra halmozásával fokozza az olvasó várakozását, és készíti elő a szerző dicséretét. Wollebius megismerése nagyobb szerepese, mint látni Thébát és a gazdag Mükénét, a líbiai kincseket, vagy éppen találkozni az athéni Szolónnal, a hét görög bölcs egyikével.³⁷ Laskai János (prof. 1575–1577) epigrammájában a *per te* háromszori ismétlésével nyomatékosítja, hangsúlyozza Gönczi törvényalkotó tevékenységének jelentőségét az egyházfegyelem, az egyházi vezetés terén. Ugyanitt a vezetőitől megfosztott, a sztüxi farkasoknak átengedett egyház a mezőn kóborló juhokhoz és a tengeren hanykódó csónakhoz lesz hasonlatos.³⁸

Diószegi Kis István (prof. 1666–1668) az Eszéki T. Istvánhoz szóló versében E/3. személyben beszél az ifjú peregrinusról, Krisztus katonájának (*Christi miles*) nevezi Eszékit, aki sisakkal és karddal felvértezve most gazdag tehetségének kincseit ontja magából, az Írás titkos tanításaival foglalkozik, értekezésében tanúságokkal mutat rá a római nyáj, a katolikus egyház elszenvedett sérelmeire.³⁹ A *miles Christi* toposz egy másik debreceni professzor üdvözlőversében is megjelenik. Tornai Pap Gáspár Kecskeméti Nagy István vitairatához egy nyolcsoros disztichonos verset írt. Tornai a neolatin költemény első két sorában E/3. személyben hangoztatja, hogy örök hírnév és dicsőség jár annak, aki Krisztusnak mindenkor hadi szolgálatot teljesít. Majd a harmadik sorból kezdve a lírai beszélő E/2. személyben a respondenshez, Kecskemétihez szól, aki

III. 1456, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár példányát használtam: RMK 1196].

³⁶ MÁRTONFALVI TÓTH, *Petri Rami...*, (:)5v.

³⁷ „*Felix qui vidit Thebas dities Mycenas. / Felix qui Libicas advolitavit opes. / Felix qui potuit doctum vidisse Solonem, / Audire et magnum Palladis arte Virum. / At certe semper multo felicior illo est / Audiit insignem hunc qui pietate Virum...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) WOLLEBIUS, *Christianae theologiae...*,)(4r.

³⁸ „*Per te cana fides prisco reparata vigore, / Et legum per te foedera iusta vigent. / Per te posteritas, annalibus indita certis, / Longinqua serie iura secunda leget. / Ante ferebamur deserta per avia passim, / Rapta velut toto rure vagatur ovis; / Aut velut irato cum fervent littora ponto, / Cymba per Aegeas naufraga fertur aquas: / Haud aliter spoliata suis ductoribus, ante / Errabat stygiis turba relicta lupis, / Poscebatq piis coelestia numina votis, / Incerta atq suae pene salutis erat.*” (Kiemelés tőlem: P. A.) GÖNCZI György, *De disciplina ecclesiastica seu gubernationis ecclesiasticae legitima forma* (Wittenberg: Clementus Schleich & Antonius Schön, 1577), A4v [RMK II. 671, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár példányát használtam: RMK 1152].

³⁹ „*Hic Christi Miles galea munitus et ense / Nunc effundit opes divitis ingenii. / Scripturae tractat Mysteria, testibus istis, / Romani monstrat vulnera magna gregis...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) Eszéki T. István, *Disputatio theologica de catholicismo ecclesiae* (Franeker: Johannes Wellens, 1664), G4v [RMK III. 2242, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár példányát használtam: RMK 1066].

Krisztusért visel hadat, így dicsősége halhatatlan lesz.⁴⁰ Medgyesi Pál egy érdekes hasonlattal él költeményében: ahogyan a medve nyaldosva, nyelvével ad alakot amorf szülőiteinek, úgy az alaktalanul világra jött emberi fajt hasonlóképpen formálja a szent isteni szó, az Ige.⁴¹ A kölykeit nyalogató medve képe több Pázmány-prédikációban is szerepel a gondos nevelésnek, kiművelésnek vagy éppen egy-egy alkotás csiszolásának, tökéletesítésének a szemléletesebb kifejezésére: „Először azért szorgalmatos tanulással készüljete a prédikáláshoz, és ha Homerus medve módon nyalogatva ékesgette verseit, ti is a prédikációt ne futóféiben, hanem hosszú ideig való jobbításokkal készítsétek.”⁴² (*A keresztyén prédikátorokhoz intés.*) Az antikizálásra is találunk néhány példát az elemzett üdvözlőversekben. Kocsi Csergő János költeményében arról szól, hogy *Mars* palotájában nincs kegyesség, háború idején száműzetésben, hontalan él a hit.⁴³ Alvinczi Péter Jézus Krisztust a Mennydörgő (*Jupiter*) isteni sarjának nevezi.⁴⁴ Laskai János *Romulus*ról beszél, aki egykor híres volt Itáliában, mert törvénnyel ajándékozta meg hazáját: úgy most Gönczi György is hasonló hírnevet érdemel törvényalkotó munkájáért.⁴⁵ Medgyesi Pál pedig a poklot, a kárhozatot a *Phlegethon* örök tüzeivel azonosítja.⁴⁶

V. Összegzés

A 16–17. században Magyarországon és külföldön szép számmal jelentek meg olyan nyomtatványok, amelyek a debreceni értelmiség bizonyos tagjaihoz vagy éppen azok barátaihoz kapcsolódtak, s amelyeknek megszületését a Debreceni Református

⁴⁰ „Nomen erit clarum, *Christo qui militat* omni / Tempore: nec florens laus peritura foret / Laus peritura foret nunquam tua KETSKEMETINE / Nam *Christo bellum Marte potente geris...*” (Kiemelés tőlem: P. A.) KECSKEMÉTI NAGY, *Disputatio theologica...*, C1v.

⁴¹ „Natura, rerum diva parens, *truces / Ursos* ἀμόρφως fingere dicitur; / *Quos impigro* (res mira!) *linc-tu* / Postea *Mater acerba format*: / *Suo Genus sic* crimine perditum / *Mortale*, prorsum nascitur hem sine / Forma; manus, pes, suntq cuncta / Membra, nefaria serva Noxae, / Et e supernis ni cito Flaminis / Affletur aura, *Voce* que ni *sacra* / *Formetur*; aeternos caveri / Haud dabitur *Phlegethontis* igneis.” (Kiemelés tőlem: P. A.) GELEJI KATONA, *Praeconii evangelici...*, C1r.

⁴² PÁZMÁNY Péter, *Válogatott prédikációk*, szerk. HARGITTAY Emil (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2010), 26. Ugyanez a kép előfordul még: Vízkereszt utáni 1. vasárnap, első prédikációban *A fiaknak istenes neveléséről*: 65. oldalon; Pünkösöd utáni XXIII. vasárnap, *Mint kell a keresztyén leányt nevelni* c. prédikációban: 342. oldalon. A klasszikus auctoroknál is gyakran szerepel ez a kép: pl. Aulus Gellius: *Noctes Atticae* (lib. 17, cap. 10.), Plutarkhosz: *De amore parentum erga prolem*.

⁴³ „Quid tu? bella petis? minime; non *Martis in aula* / Est pietas, bellis exulata fides.” (Kiemelés tőlem: P. A.) GYÖNGYÖSI, *Disputationis theologicae...*, D2v.

⁴⁴ „Hinc facile addisces, *proles cur diva Tonantis*, / Induerit nostre debile carnis onus.” (Kiemelés tőlem: P. A.) FABRICIUS, *Festa festorum...*:(4r.

⁴⁵ „Si vetus *Iliades* prisci sub temporis aevo, / Ausonio passim clarus in orbe fuit, / Numine quod *Martis* facili dextraque triumphans, / Foelici patriam lege beasset humum: / Iure tuas laudes Praesul Göncine, piumque / A memori nomen posteritate feres.” (Kiemelés tőlem: P. A.) GÖNCZI, *De disciplina...*, A4r.

⁴⁶ „[A]eternos caveri / Haud dabitur *Phlegethontis* igneis.” (Kiemelés tőlem: P. A.) GELEJI KATONA, *Praeconii evangelici...*, C1r.

Kollégium professzorai is versben üdvözölték. A hazai megjelenésű köteteket többnyire magyar nyelvű, míg a külföldön kinyomtatott munkákat, zömében disputációkat latin nyelvű üdvözlőkölteményekkel kísérték a kollégiumi tanárok. A jelen írásban bemutatott neolatin üdvözlőversek kétségtelenül újabb mozaikkockákkal járulnak hozzá az eddig kevésbé vizsgált költői életművek tanulmányozásához, a költő tanárokról kialakuló képhez. Ugyanakkor az itteni elemzések egy nagyobb vállalkozás előkészítését is megcélozzák: egy latin–magyar nyelvű antológia (műfordítások) elkészítését, amely a kora újkori debreceni neolatin alkalmi költészetnek állítana méltó emléket.⁴⁷

⁴⁷ A téma kapcsán külön figyelmet érdemelnek a Tóth István (1923–2001) műfordításaiból készült antológiák, amelyek az általam tervezett debreceni versgyűjtemény előképéül is szolgálnak: TÓTH István, *Alkinoosz kertje. Humanista költőink Janus Pannoniustól Bocaius Jánosig* (Kolozsvár: Dacia, 1970); TÓTH István, *Múzsák fellegvára. A kolozsvári latin nyelvű humanista költészet antológiája* (Bukarest: Kriterion, 1977); TÓTH István, *Phoebus forrása. A váradi latin nyelvű humanista költészet antológiája* (Nagyvárad: Literator, 1996); TÓTH István, *A gyulafehérvári humanista költészet antológiája. „Költők virágoskertje”* (Budapest: Accordia, 2001). A debreceni antológia azoknak a 16–17. századi művelt polgároknak, papoknak, tanároknak a neolatin alkalmi költeményeit (zömében üdvözlőverseit és halotti költeményeit) fogja tartalmazni, akiket származásuk, iskolájuk, hivataluk vagy éppen ezek mindegyike köt Debrecenhez és/vagy a Debreceni Református Kollégiumhoz.